

TÓTH TAMÁS

PROCESSUS CANONICI
PÜSPÖKI KINEVEZÉSEK A
MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN (1711–1780)

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Budapest 2024

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök tudománytörténeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

A vatikánvárosi székhelyű Vatikáni Apostoli Levéltár (*Archivio Apostolico Vaticano*, AAV) 1881-ben nyitotta meg XIII. Leó pápa (Gioacchino Pecci, 1878–1903) a kutatók előtt Vatikáni Titkos Levéltár (*Archivum Secretum Vaticanum*; ASV) néven, ahogy erre a Levéltár mutatóknak helyet adó termében (*Sala Indici „Leone XIII”*) lévő emléktábla is felhívja a belépő figyelmét. Az archívum nem az egyetlen ilyen jellegű intézmény a Vatikánban, hiszen az egyes hivataloknak saját levéltáraik is vannak, ezek közül a legismertebbek talán a vatikáni államtitkárság külügyi levéltára, azaz az Államközi Kapcsolatok és Nemzetközi Szervezetek Szekciójának Történeti Levéltára, a Hittani Dikasztérium Levéltára, valamint az Evangelizációs Dikasztériumhoz került, missziókért felelős egykori Népek Evangelizációja Kongregáció *Propaganda Fide* Történeti Levéltára.

A Vatikáni Apostoli Levéltár ezzel szemben egyfajta központi levéltárként működik, olasz és angol nyelvű honlapja tájékoztatása szerint több mint ezer évet felölelő, mintegy 85 folyókilométernyi anyagot őriz, amely természetesen folyamatosan bővül. Ferenc pápa 2019. október 28-án közzétett motu proprioja rendelkezett az archívum jelenleg használatos, hivatalos elnevezéséről. A korábbi, 2019-ig hivatalos *Vatikáni Titkos Levéltár* elnevezés a témában kevésbé járatos érdeklődő számára félreértésekre adhatott okot, pedig a névben meglévő „titkos” (*secretum*) kifejezés csupán arra utalt, hogy a pápák magánlevéltáraként kezdte meg működését. Anyaga a kvalifikált kutatók számára más állami levéltárak anyagaihoz hasonlóan szabadon hozzáférhető.

A Levéltár évente kiadott fondjegyzéke betekintést enged abba a hatalmas, az egész világot érintő anyagba, amely itt található. A Római Kúria egyes, ma már nem létező hivatalainak történeti levéltárai mellett itt találjuk a Kúria több jelenleg is működő hivatalának történeti levéltárát. A Levéltárban találjuk az Egyházi Állammal egykor szoros kapcsolatban álló jó néhány nemes család archívumát, amelyeket jórészt az Egyházi Állam megszűnését (1870) követő politikailag kényes évtizedekben hoztak be, adományoztak vagy adtak el a Levéltárnak, de itt vannak egyes családok egy vagy több, a Kúriában fontos szerepet betöltő tagjának vagy más személyiségeknek egyéb okból ide került fondjai is. Gazdag a zsinatok és szinódusok anyaga, így itt találjuk az I. (1869–1870) és a II. (1962–1965) Vatikáni Zsinat teljes anyagát, valamint a Trienti Zsinat (1545–1563) dokumentációjának egy részét, ezen túl pedig néhány tartományi és helyi zsinat iratait. Ezt egészíti ki több apátság, szerzetesház, monostor, szerzetesrendek és több római kegyes társulat (*archiconfraternitas*), valamint néhány jubileumi és szentév külön kezelt anyaga. Természetesen ebből a levéltárból sem hiányoznak a vegyes (*miscellanea*) vagy egy speciális időszakhoz (pl. az 1798–1799-es I. és az 1849-es II. Római Köztársasághoz) kötődő anyagok sem. Ugyancsak jelentős, igen színes anyag a pápai diplomáciai képviselők anyaga, ezek közül természetesen magyar szempontból kiemelkednek a bécsi, illetve 1920 után a budapesti nunciátúra fondjai.

A püspöki, illetve érseki kinevezések kánoni, információs eljárásának (*processus informativus*, más néven *processus inquisitionis* vagy *processus canonicus*), az ún. püspöki processzusoknak az anyagai az egyháztörténet eddig kevésbé kutatott, értékes forrásai. Az első talán a jezsuita Hevenesy Gábor volt, aki a 17–18. század fordulóján tanulmányozhatta a bécsi nunciátúra levéltárában őrzött anyagot, és kivonatokat készíthetett róla. Száz évvel később Péterffy Károly és Koller József is felhasználta a jegyzőkönyvekből kinyerhető adatokat. Ma, a Galla Ferenc és Vanyó Tihamér kutatásait követő néhány évtizedes szünet után, Tusor Péter, Molnár Antal és mások révén ismét előtérbe kerültek a kánoni vizsgálatok anyagai.

Jelen munkánkban csak azokat a főpapokat vizsgáljuk, akik királyi kinevezésüket III. (VI.) Károly (1711. április 17.–1740. október 20.) vagy Mária Terézia (1740. október 20.–1780. november 29.) idejében kapták. Ebből adódóan ebben a munkában a püspöki időszakok kezdőévének az uralkodói kinevezés évét tekintjük. III. (VI.) Károly trónra lépése egybeesik egy nyugodtabb időszak kezdetével a Magyar Királyság területén. Az 1526-os mohácsi vereséget követően az ország területének jelentős részét majd két évszázadon keresztül folyamatos háborúk pusztították. Buda visszafoglalása (1686), majd a zentai csata (1697) után az 1699-es karlócai béke következtében a *Regnum Hungariae* területének jelentős része a Temesközt kivéve felszabadult az oszmán uralom alól. I. Lipót (1657–1705) és I. József (1705–1711) uralkodása alatt, a II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem, illetve Magyarország vezérő fejedelme (1704–1711) fémjelezte szabadságharc (1703–1711) egyben újabb évekig tartó háborúskodást is jelentett az országnak, így az ország jelentős részében valójában csak 1711 után stabilizálódott a helyzet annyira, hogy annak ellenére, hogy bár a harci cselekmények még nem szűntek meg teljesen, megkezdődhetett az újjáépítés, a markáns építkezés a szó fizikai és lelki értelmében egyaránt. A Trienti Zsinatot követő katolikus megújulás (és vele a barokk) az ország területének jelentős részére csak ekkor érkezhetett meg. Ez az időszak Mária Terézia alatt folytatódott, és ebben a katolikus megújulásban nem kizárólagos, de minden kétséget kizárólag kulcsszerepet játszottak a püspökök. A kor főpapjainak jelentős része ráadásul Rómában végezte tanulmányait, ahol megtapasztalhatta a rómaiságot, a *romanitast*, amely nemcsak a város gazdag történelmi és kulturális örökségének elsajátítását jelentette, ahogy jelenti ma is, hanem ehhez szervesen kapcsolódva mindazt, amit a pápaság ma már két évezredes jelenléte adott és ad Rómának. Azután 1780-ban II. József (1780–1790) trónra lépése az elődeitől markánsan különböző egyházpolitikát hozott magával, többek között a római teológiai tanulmányokat is megtiltotta, így az ő uralkodását már egy másik egyháztörténeti korszak kezdetének kell tekintenünk.

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek

A Vatikáni Apostoli Levéltárban három helyen is találunk kinevezésekkel kapcsolatos dokumentumokat. Az egyik hely a nunciatúrák azóta a Vatikánba került anyagai. Magyar vonatkozásban a Bécsi Apostoli Nunciatúra Levéltárán (*Archivio della Nunziatura di Vienna*) belül *A püspökségek és apátságok kánoni eljárásai* (röviden Kánoni eljárások; *Processi Canonici dei vescovati e delle abbazie*, röviden *Processi Canonici*) fond, ahol az eredetileg Bécsben maradt példányok olvashatóak.

A másik lelőhely pedig a Konzisztoriális Levéltár (*Archivio Concistoriale*) Konzisztoriális eljárások (*Processus Consistoriales*) nevű fondja, ahol a világ nunciatúráiról a kinevezési eljárás során Rómába küldött tisztázatok anyagát gyűjtötték egybe. Ez utóbbi példány alapján tárgyalták meg a konzisztóriumon a bíborosok a pápa jelenlétében a jelölt ügyét, és döntöttek a kinevezésről. Rómában kinevezésnek tekintették ezeket a Bécsből küldött kinevezési ügyeket, még ha a Magyar Királyságban (ahogy sok helyütt másutt is) valójában megerősítésről, azaz prekonizációról (*praeconizatio*) volt szó, hiszen a főkegyúri jog (*ius supremi patronatus*) alapján a főpásztorokat a magyar király nevezte ki (*nominatio* vagy *collatio*). Mivel a feudális logika szerint a püspökségek egyben javadalmak (*beneficia*) is voltak, azokat lehetett kérvényezni (*instantia*), amely azonban, kegyről (*gratia*) lévén szó, semmilyen módon nem kötötte az uralkodót a szabad adományozásban (*libera collatio*). A magyar király az eljárásrend szerint bemutatta az általa kinevezett jelöltet a pápának (bemutatólevél, [litterae] *praesentatoriae*), kérve a pápai kinevezést, amit a Szentatya a

hivatalos eljárás lefolytatása után – elenyésző kivételtől eltekintve – meg is tett. A kinevezéssel és a bemutatással egy időben az uralkodó egy ajánlólevéllel (*recommendoriae*) az illetékes protektor vagy társprotektor bíboros közbenjárását is kérte, aki azután Rómában felügyelte a folyamatot. Ezek mellett a külön királyi adománylevelek (*collationales*) rendelkeztek a püspökséggel nem egyszer együtt járó világi címekről (például főispán, királyi tanácsos), vagy világi javakba történő beiktatás lehetőségéről (*installatoriae*). Amikor az egyik, akár címzetes (*in partibus infidelium*) vagy egyházmegyes (*residentialis*) püspöki székből egy másik püspökségre helyezték át a jelöltet, akkor a korábban birtokolt főpapi szék hivatalosan csak a pápai megerősítéssel ürült meg. A római iratok ilyen esetekben konzekvensen áthelyezésről (*translatio*) beszélnek.

A harmadik hely, ahol kinevezésekkel kapcsolatos jegyzőkönyveket találunk, a pápának fenntartott javadalmak betöltésével is foglalkozó Apostoli Datária (*Dataria Apostolica*) Datáriai Eljárások (*Processus Datariae*) nevű fondja, ahol azoknak a kánoni vizsgálatoknak az anyaga található, amelyeket nem nunciátúrán, hanem Rómában folytattak le. Ugyancsak a Datárián jegyzőkönyvezték az eljárást, ha ez valamilyen okból hasznosnak látszott, így például, ha a jelölt maga is Rómában tartózkodott. Ekkor leginkább – de nem mindig – a protektor folytatta le az eljárást, általában a szokásos római lakóhelyén (*in palatio solitae habitationis*), az erre a feladatra szakosodott jegyző (*processuum consistorialium notarius et secretarius*) vagy annak megbízottja (*deputatus*) segítségével. Ezeknek a processzusoknak sajátossága, hogy a bevezetőben található a dátum, a végén pedig a jegyző vagy megbízottjának aláírása. Ezzel szemben a nunciátúrákon készített dokumentációt a végén a nuncius és a jegyző is külön-külön is hitelesítette dátumozott aláírásával és pecsétjével.

A királyi iratokat a Magyar Udvari Kancellária (*cancellaria regia Hungarico-aulica*) készítette elő. Erdélyi ügyekben 1694 és 1867 között külön hivatal, az Erdélyi Udvari Kancellária (*cancellaria regia Transylvanico-aulica*) járt el. A Habsburg uralkodók ugyanis ebben a korban Erdélyt külön fejedelemségként (*principatus*, 1765–1867 nagyfejedelemség, *magnus principatus*) kezelték. Az elkülönülés azonban nem volt teljes, amit az is jól mutat, hogy az erdélyi püspökök kinevezésének főkegyúri joga valójában továbbra is a magyar királyi, nem pedig az császári vagy az erdélyi (nagy)fejedelmi címhez kötődött.

A vizsgált időszakra vonatkozóan a Magyar Udvari Kancellárián vezetett Királyi Könyvekben (*Libri Regii*) majdnem minden jelentősebb magyar vonatkozású uralkodói döntést megtalálunk, így a megyéspüspöki, valamint a királyi adományozáshoz kötött apáti, préposti és kanonoki kinevezéseket is (Mária Terézia uralkodásának legvégén, 1780 körül kezdik ezeket máshol gyűjteni). A fentiek miatt kivételt képeznek az Erdélyt érintő döntések, amelyeket ekkor az Erdélyi Udvari Kancellárián külön királyi könyvekben vezettek.

Ha a prekonizáció pontos dátumát keressük, akkor elsődlegesen a Konzisztoriális Levéltár Kamarási Akták (*Archivio Concistoriale, Acta Camerarii*) fondját kell tanulmányoznunk. Ezt a fondot először Giuseppe Garampi bíboros dolgozta fel (*Schedario Garampi*), aki 1776–1785 között bécsi apostoli nuncius is volt. A *Propaganda Fide* közreműködésével létrejött kinevezésekhez a Népek Evangelizációja Kongregáció már említett Történeti Levéltára mellett elsősorban a Vatikáni Apostoli Levéltár Brevék Titkársága (*Segreteria dei Brevi*) a Garampi által is feldolgozott Brevék Regisztere (*Secretaria Brevium, Registra Brevium*) tetemes fondját kell tanulmányozni.

Az egyes processzusok személyi anyagai az egyes jelöltek neve alatt kerültek csoportosításra. Kiemeljük a processzus felvételi évén és a püspökjelölt személyén túl az esetleges szerzetesrendhez való tartozást, a születési vagy más közismert nevét, illetve a

püspöki időszak hosszát (a királyi kinevezés évét alapul véve); koadjutor esetében két kezdő évszám is szerepelhet, ha a kinevezés és a rezidenciális püspökké válás éve eltérnek egymástól.

Az egyházmegyékre vonatkozó anyag az esztergomi és a kalocsai érseki tartományba került csoportosításra. Jelen kutatásnak nem volt tárgya az egyes főpapi székek koronként nem egyszer változó tiszteleti sorrendjének vizsgálata. Az egyes egyházmegyék tekintetében Esztergom esetében először a Szent István alapította egyházmegyék következnek (egyetlen kivétel Eger mint első szuffraganeus); ezt követően a később alapított egyházmegyék (azonos vagy bizonytalan alapítási dátum esetében magyar elnevezésük ábécé sorrendjében) jönnek. Kalocsa esetében hasonló elv szerint rendezve először a Szent István alapította magyar, majd a mai értelemben vett horvát (korabeli terminológiával horvát, horvát-szlavón, illetve horvát-szlavón-dalmát) egyházmegyéket vesszük sorra. Az egyes egyházmegyéken belül a segédpüspököket megelőzik a megyéspüspökök. Az egyes processzusokat eszerint a sorrend szerint számozzuk folytatólagosan. A Tinnini Egyházmegye sajátos helyzete miatt külön is megjelenik ugyan, de a felsorolás végére került.

A források esetében a közölt szöveg alapját – ha rendelkezésre áll – mindig az eredetileg Rómába küldött dokumentáció (*Arch. Conclst.*) adja, amelyet összevettem – ha ugyancsak rendelkezésre áll – a másik, eredetileg Bécsben maradt példánnyal, a piszkozattal (*Arch. Nunz. Vienna., Dataria Ap.*).

A latin források közlésénél a humanista helyesírás szabályait alkalmaztam. A cél egy informatív történettudományos forráskiadás volt, nem – egy önmagában rendkívül izgalmas, de más kiadási elvek alapján előkészíthető – facsimile vagy összehasonlító nyelvészeti munka. A központosáson erre is tekintettel, a mai érthetőségi szempontokat figyelembe véve változtattam. Tekintettel a nagy tér- és időbeli távolságokra, valamint az ebből fakadó írásmódbeli változásokra, továbbá a feldogozott anyag nagyságára és sokszínűségére, az áttekinthetőség és a visszakereshetőség érdekében szükséges volt bizonyos egységesítés az átírás során.

Az egyes főpapok rövid életútjai a rendelkezésre álló, itt közölt dokumentumok elemzése alapján, egyházi prozopográfiai szempontok alapján kerültek összeállításra. A kutatás hangsúlya a kánoni eljárások dokumentációjából kinyerhető életrajzi adatokon (elsősorban a családi körülmények, szentségekben való részesülés, uralkodói és pápai kinevezések) van, amelyeket néhány jelentősebb adattár, biográfia adata helyez kontextusba. Messze túlmutatott volna a kutatás keretein az egyes főpapok lelkipásztori, közéleti vagy kulturális tevékenységének részletes bemutatása. Az egyes püspökök életútja a egységes séma szerint kerül tárgyalásra.

A kutatás alapja a Vatikáni Apostoli Levéltár anyaga, de a vonatkozó, nemzetközi bibliográfia mellett különböző levéltári, illetve kéziratári források (a Collegium Germanicum et Hungaricum levéltára mellett a Magyar Nemzeti Levéltár, Österreichisches Staatsarchiv, Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Győri Egyházmegyei Levéltár, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Prímási Levéltár) egészítik ki.

III. A doktori mű főbb eredményei

Ahogy látható, a Magyar Királyság területén (Erdélyt, a Temesi Bánságot, Belgrád-Szendrőt, illetve a horvát-szlavón-dalmát részeket is beleértve) 135, ebből az Esztergomi Érseki Tartományban 79 (58,5%, ebből processzus nélkül: 7, azaz 8,5%, a Kalocsai Érseki

Tartományban pedig 56 (41,5%, ebből processzus nélkül: 3, azaz 5,5%) kinevezésről, összesen 125 kánoni eljárásról tudunk, azaz 10 esetben (9,5%) nem végeztek információs eljárást. A listában szerepelnek az eddig kevésbé kutatott segédpüspökök is. A tinnini (Knin) püspökök egyházmegyéje hosszabb ideje oszmán uralom alatt állt, de a magyar király nem mondott le főkegyúri jogáról: a kinevezettek a gyakorlatban más, legtöbbször segédpüspöki funkciókat láttak el magyarországi egyházmegyékben. Hasonló a helyzet a belgrád-szendrői püspökök esetében, akik 1739 után nem működhettek egyházmegyéjük területén; ők a gyakorlatban leginkább szintén segédpüspökként fungáltak.

Az összesen 125 kánoni eljárás 93 kinevezettet érint. A kinevezettek közül legtöbbször csak egy egyházmegye élén álltak, vagy végig egyetlen egyházmegye segédpüspökeként működtek, azonban többen kaptak áthelyezéssel egyre jelentősebb feladatokat. A kilencvenhárom főpap között nagyon magas azok száma, 19 (20,5%), akik püspökként – beleszámítva szepesi prépostokat is – hosszabb-rövidebb ideig az Esztergomi Főegyházmegyéhez kötődtek. Az áthelyezések számát tekintve Esterházy Imre egyenesen négy egyházmegye élére kapott egymás után királyi kinevezést, de Batthyány József és Csáky Miklós is élete során három-három egyházmegyet kormányzott; Barkóczy Ferenc ugyancsak három helyre neveztetett ki, hiszen volt szepesi prépost, majd egymás után két egyházmegye élén állt: ők mind a négyen esztergomi primás érsekként fejezték be papi pályafutásukat.

A püspökök között találunk olyanokat is, akik közjogi értelemben nem *Hungarus* származással kerültek egy-egy egyházmegye élére. Sok függ attól is, hogy milyen módszertannal számoljuk össze azokat, akiket nem tekinthetünk *Hungarus*nak, vagy még szűkebben értelmezve *magyarnak*, hiszen legtöbbjüknél teljesen egyértelmű a helyzet, azonban például az Althannok a család egy másik ága révén már 1578-ban honosítottak. Berthold Ferenc közjogilag külföldinek számított ugyan, amikor 1730-ban megszületett Nagyszombatban, Pozsony vármegyében, mivel csak 1751-ben nyert magyar indigenátust, de a Magyar Királyság területén született, és egész élete ide kötötte. Kollonich László Bécsben született, tanulmányai egy részét ott végezte, azonban mind a vér szerinti, mind az őt adoptáló családja a Magyar Királyság területéről származott. Ezen túl számításba kell venni azt is, hogy ezek a főpapok országunkat nemzetközi erőterbe helyezték, illetve – más oldalról nézve – a kapcsolati tőkéjüket nem ritkán az ország, illetve egyházmegyéjük érdekében is megmozgatták. Egyet kell tehát értenünk FORGÓ ANDRÁSSAL, aki szerint ellentétben a sokszor olvasható, ellenkező előjelű tézissel, a külföldiek aránya 1711 után nem mutat nyomasztó fölényt. Ehhez hozzá kell tennünk azt a néha elfeledett tényt, hogy 1711 után magának a magyar nemességnek is meg kellett erősödnie ahhoz, hogy elegendő számban termeljen ki magából országosan vezető tisztségre alkalmas (a lelki, intellektuális és vezetői adottságokon túl a főkegyúri jog logikájából adódóan ideérve azt is, hogy legalább nagyvonalakban lojális) egyháziakat. Ennek egyik legékeesebb bizonyítékát az éppen az ebben az időszakában felemelkedő magyar családok jelentik, akik között nem egy főpapot találunk (Esterházy, Patachich).

Bár a főpapok többsége a Magyar Királyság területéről, és főként az északabbra fekvő, a török korban kevesebbet szenvedett vármegyéből származott, azonban a mobilitást jól mutatja, hogy a külföldről érkező főpapok az egész Habsburg monarchiát reprezentálják: Freiburgtól, Csehországon, illetve Glatz Grófságon és Morvarországon át Alsó-Ausztriáig, Karintiáig, Stájerországig, Tirolig és Fiuméig. Van azonban olyan főpap is, aki a szorosán vett

Habsburg fennhatóság alá tartozó területeken kívülről, de a Német-római Birodalmon belülről érkezett: a szászországi Eisenachból vagy Würzburgból. Kerültek ide püspökök még távolabbról is: van, aki Dalmáciában, a Raguzai Köztársaságban, a történelmi Makedóniában, Skóciában vagy Olténiában született. Sinzendorff Fülöp francia földön, Párizsban jött a világra: édesapja volt a francia császári követ. Többen születtek Bécsben, és ők magyar közjogi értelemben vegyesen honosok vagy külföldiek.

Az elmondható, hogy a legjelentősebb méltóságokba inkább a főnemesi családok soraiból választottak ki az arra alkalmasok. Ugyancsak ezek a családok azok, akik a vizsgált időszakban egyszerre több főpapot is adtak: négy Esterházy, kettő–kettő Batthyány és Patachich van a listán. Magyar főpásztorként négyen (4,5%) kaptak bíort: Batthyány József, Althann Mihály Frigyes és Sinzendorff Fülöp, továbbá Migazzi Kristóf Antal bécsi érseket is ide kell sorolni, aki egyben váci kinevezett adminisztrátor volt akkor, amikor a pápa a kardinálisok közé emelte. Rajtuk kívül további hárman, Juan Alvarò Cienfuegos, Csáky Imre és Keresztély Ágost viseltek még bíort a korban, ők azonban kívül esnek a kutatott téma határain (Cienfuegosról nem készült processzus, utóbbi kettőt pedig 1711 előtt nevezték ki.)

A 93 kinevezett között azonban található vegyesen ősi magyar nemes család sarja (például: Batthyány, Csáky, Zichy), továbbá ősi, illetve régi, de ebben a korban felemelkedő nemes család tagja (például: Barkóczy, Esterházy, Patachich), ahogy olyan is, akinek az ősei nem sokkal korábban nemesítették meg (például: Áaron, Thauszy, Vernich). Vegyesen vannak a kinevezettek között főnemesek (például: Berchtold, Barkóczy, Thurn) és vármegyei, illetve köznemesi (például: Acsády, Pucz, Szily) származásúak. Többen püspöki kinevezésükhöz kapcsolódóan – főképp az erdélyi püspökök esetében jól látható ez – részesültek rangemelésben (például: Chiolich, Klein, Sorger). A 18. századi püspöki kar nem tekinthető zárt arisztokrata csoportnak.

Sőt, a fentiekkel szoros összefüggésben felállítható egy harmadik téves tézis is, amely szerint nem nemesi származásúak ebben a korban közelébe sem kerülhettek vezető pozícióknak. Az természetesen igaz, hogy a (fő)nemesség tagjai sokkal jobb helyzetben voltak, hiszen származásuk, családi kapcsolataik, anyagi bázisuk és iskoláik révén eleve könnyebben kerülhettek tekintélyes hivatalokba: az előmenetel szó szerint a „vérükben” volt. Ezért is lehet meglepő, hogy mennyire nagy a nem nemesi származású főpapok aránya a vizsgált időszakban. Három főpap esetében bizonytalan a nemesi származás – ők leginkább valamilyen homályos, inkább vélt vagy vélni akart nemesi rokonságot tudtak felmutatni, amit Bécsben az udvari kancellária is udvarias távolságtartással kezelt. Mindez együtt a kilencvenhárom főpap közel egyhatoda (14 főpap, 15%), ami a kor társadalmi viszonyainak ismeretében magasnak mondható. Az egyházi pálya tehát kitűnő lehetőség volt a tehetséges, de nem nemesi származású ifjak kibontakozására főleg, ha volt mögöttük mentor, illetve mecénás, amely tevékenység egyebekben ebben a korban egyházi és nemesi körökben sokak számára magától értetődő dolog volt.

A korábbi évszázadban még viszonylag gyakran előfordult, de ebben a korban is találkozunk nem katolikusnak keresztelt, protestáns vagy vegyes házasságból származó papokkal, főpapokkal. Az unió miatt a bizánci szertartású püspökök értelemszerűen más megítélés alá estek, de néha a latin püspökök szülei közt előfordult vegyes házasság.

Református családból származott például Máriássy Sándor, aki a Rákóczi-szabadságharc küszöbén, tizenhat évesen lett katolikussá – ha hinni lehet a korabeli elbeszélésnek, harcos kuruc református apja el is űzte ezért otthonról.

A vizsgált időszakban a jezsuita iskolák domináltak, és bár a piaristák egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a korban, a jezsuita dominancia végig megmaradt – még a rend 1773-as feloszlata után is, ami a püspöki kinevezéseken is érezhető: a volt jezsuiták közül hárman ekkor emelkedtek püspöki méltóságra. Rendben lévő szerzetesként hét fő (7,5%), ha hozzávesszük a három volt jezsuitát, akkor tíz (11%), ami elsőre nem tűnhet soknak, azonban fontos leszögezni, hogy a szerzetesek alapvetően nem az egyházmegyei hierarchián belüli szolgálatra tettek fogadalmat. Külön kell számolnunk a kilenc (9,5%) bazilitát, hiszen náluk az volt a kivétel, ha nem szerzetesként szentelődtek püspökké.

A főpapok alsóbb fokú tanulmányai tekintetében jól kirajzolódnak a jezsuita vezetésű regionális központok mint Nagyszombat, Zágráb, de emellett ugyanúgy Pozsony, Buda, Győr, Kassa, Kolozsvár, vagy éppen a közeli Bécs. Ezekhez zárkóztak fel idővel a piarista gimnáziumok (Nyitra, Pest, Privigye, Rózsahegy) is. Kísszeminárium volt Budán (*Seminarium Széchényianum*) és Pozsonyban (*Seminarium Emericanum*).

Voltak a török időkben is meglévő regionális központok, például Kassa (*Seminarium Sancti Ladislai Kisidianum*), illetve – köszönhetően az ország stabilizálódásának is – a 18. században sorra megalakulhattak az egyházmegyei szemináriumok. A tehetséges ifjak esetében azonban még mindig változatlanul előnyt élveztek a korábbiól jól bevált, bizonyítottan magas színvonalú képzést biztosító helyek. A későbbi főpapok szinte mindegyike megjárta a Pozsony vármegyei Nagyszombatot, amelyet – nem véletlenül – a kor kis Rómájának is neveznek: miután a török előrenyomulás miatt Esztergomot, az ősi prímási székhelyet szükségszerűen fel kellett adni, Nagyszombat az Esztergomi Főegyházmegye és a *Hungarus* katolikus egyház központja maradt 1543-tól egészen 1820-ig. Igaz, maga az érsek végül leginkább Pozsonyban, a később kialakult ideiglenes fővárosban tartózkodott, de itt volt a káptalan, illetve magát az egyházmegyét is innen irányították a nagyszombati általános helynök vezetésével. A városban a jezsuiták irányítása alatt alsóbb és felsőbb fokú tanulmányokat egyaránt lehetett végezni; Pázmány Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek (1616–1637) 1635-ben egyetemet alapított itt, amely egészen 1777-ig a városban maradt. Egészen egyedülálló módon a papnövendékek több kollégiumban is készülhettek hivatásukra, hiszen a *Seminarium Generale* (Collegium Rubrorum) mellett az *Adalbertinum*, a *Marianum* és a *Stephaneum* is rendelkezésre állt; sőt, az eredetileg nem teológus hallgatóknak szánt *nemesi konviktus* is adott esetben biztosított helyet számukra. Innen a legtehetségesebbek Bécsbe, a szintén Pázmány által 1623-ban alapított és jezsuiták vezette Collegium Pazmanianumba (Pazmaneum) kerültek: tizenketten (13%) ezt a kollégiumot járták meg. Többen közülük aztán innen (hacsak nem közvetlenül Nagyszombatból) Rómába kerültek.

Leginkább a külföldiek és a szerzetesek, akik másutt kezdték el felsőfokú tanulmányaikat, illetve a mai értelemben vett horvát egyházmegyek azok, amelyek külön utakon jártak. A zágrábi püspök székhelye az ő viszonylatukban hasonló szerepet töltött be, mint északon Nagyszombat: Zágráb regionális tanulmányi központ lett, innen pedig ugyancsak Bécsbe, a zágrábi kanonokok által vezetett Collegium Croaticumba vezetett az út. Utóbbi

intézményben nyolcan (8,5%) tanultak. Közülük többen azután innen ugyancsak Itáliába kerültek. A horvátok kihasználták a szintén zágrábi kanonokok vezette bolognai Collegium Illyrico-Hungaricumban rejlő lehetőségeket is, itt három (3,5%) későbbi főpapot találunk, azonban többeket egyenesen Rómába küldtek.

A vizsgált időszakban a főpapok egy jelentős része a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt: összesen harmincöten (37,5%). Az alapítók azt tűzték ki célul, hogy a Német-római Birodalom területéről (Germanicum) és a Magyar Szent Korona országaiból (Hungaricum) érkező papnövendékekből olyan művelt papokat neveljenek, akik tanulmányaik végeztével, hazatérve szülőhazájukba szolgálják a katolikus megújulás ügyét. Az intézet a jezsuiták által működtetett leghíresebb kollégium lett, a szemináriumok modellje, példa más római kollégiumok alapítása számára.

További tizenegy püspökről tudunk (12%) a vizsgált időszak főpapjai közül, aki szintén az Örök Városban, de másutt végeztek tanulmányokat. Ez azt jelenti, hogy a kilencvenhárom főpap fele, mindösszesen 46 fő (49,5%) tanult Rómában.

A fentiek mellett egy-két esetben előfordul más bécsi kollégium, illetve néhány különleges (azaz nem szokványos) felsőoktatási tanulmányi helyszín: Amberg, Ettal, Fermo, Glatz, Graz, Olmütz, Passau, Prága, Perugia, Sankt Gallen vagy Strassburg. Magyar viszonylatban továbbá egészen rendhagyó szokás figyelhető meg néhány zengg-modrusi egyházmegyes, illetve raguzai esetében: előbb pappá szentelték őket, majd ezt követően végeztek hosszabb, négyéves stúdiumot.

Előfordult az is, hogy valaki jóval a tanulmányai befejezése után visszaült az iskolapadba.

A kilencvenhárom főpap szinte mindegyike klasszikus életpályáját futott be: általában egyre nagyobb felelősségi területeket kaptak, sokszor közhivatalt is viseltek, és abban bizonyítottak, mielőtt püspökké nevezték volna ki őket. Szinte mindegyikük volt hosszabb-rövidebb ideig kanonok is, amely hivatal ebben az időben az egyházmegyei kulcspozíciók közé tartozott. Általában véve elmondható, hogy püspökként a Trienti Zsinatot követő katolikus megújulás ügyét szolgálták. Az életpályák tekintetében néha találkozunk szokatlan kivételekkel is. Erdődy Gábor Antal – úgy tűnik – már pappá szentelése előtt választott püspök lett. Az egyébként befolyásos családból érkező Engl Ferenc Antalt pedig fiatal osztrák plébánosként érte a belgrád-szendrői püspöki kinevezés. Egészen szokatlan Klein (Micu) János Ince kinevezése, aki még be sem fejezte nagyszombati tanulmányait, amikor fogarasi püspök lett – talán többek között ennek a nagyon korai, tapasztalatlanságot is sejtető kinevezésnek köszönhető, hogy száműzetésben kellett meghalnia.

A legtöbben valamely egyházmegye rezidenciális vagy segédpüspökeként hunytak el. Néhány esetben azonban elfordult, hogy a püspök korára, illetve egészségi állapotára hivatkozva mondott le, vagy az udvarral való viszonya, illetve helyzete tarthatatlanná vált, így lemondani kényszerült. Chiolich György Farkas – aki már kinevezésekor is egymással viszálykodó családok keresztútjába került – például úgy halt meg Rómában, messze egyházmegyéjétől, hogy időközben felmentették, de hazatérni már nem maradt ideje.

Néhány releváns esetben ugyan kiemelésre került, de további, egészen messzire vivő kutatások tárgya lehet még a felbukkanó további nevek kapcsán kirajzolódó rokonsági és kapcsolatrendszer feltérképezése, az egyes főpapok, előforduló személyek egymáshoz való viszonya. Az egyes tanúsítványok kapcsán ismerős nevek tűnhetnek fel: többek között előkerül Koller József pécsi kanonok, történétíró, vagy Szabó András esztergomi kanonok, később Kassa első püspöke, sőt még Pietro Metastasio itáliai pap, költő is. Ha viszont kifejezetten a tanúkat nézzük, akkor megállapítható, leginkább olyan személyeket hallgattak ki, akik valamilyen okból (leginkább hivatalból) Bécsben tartózkodtak. A 125 processzushoz technikailag mindösszesen 408 tanú tartozik, akik között van, aki vagy csak a jelöltről, vagy csak az egyházmegye állapotáról, vagy éppen (és ez történt leggyakrabban) mindkettőről nyilatkozott, így a kérdőívre adott válaszsorok száma ennél jóval magasabb. A 93 jelölt tulajdonságairól összesen 288 tanúvallomást vettek fel. A tanúk közül nem egy később maga is püspök lett, vagy olyan egyházi, illetve világi ember, akit a történétírás vagy sajátágosan a művészet- vagy kultúrtörténet ma is számon tart. Csak néhány példa: Alapy János neves és bőkezű váradi kanonok volt, Körmendy Imre kanonoki háza a veszprémi várban ma is az ő nevét viseli; Hevenesi Gábor jezsuita vagy Szlopnyai Elek piarista élete ma is rendjük történetének dicső fejezetei; vagy említhető például Wernischek János Jakab orvos, természettudós vagy Végh Péter neve; utóbbi később országbíró lett. Ha pedig azt nézzük, hogy kit hívtak legtöbbször tanúskodni, akkor egyértelműen Franyul Márk (Marko Franjul) emelkedik ki, aki szokatlan – de feltehetően nem minden számítást mellőző – életutat járt be. Saját bevallása szerint zenggi származású volt, pappá is ott szentelték. A szoros értelemben vett magyar köztörténetbe is bekerült: közel húsz évig a Veszprémi Egyházmegye területén működött. Valamikor 1745 környékén kerülhetett Bécsbe, ekkor hallgatták ki először. Grižanei plébános is volt a Zengg-Modrusi Egyházmegye területén, majd modrusi kanonok (sőt, először mindkettő párhuzamosan), de úgy tűnik, mégis leginkább Bécsben élt: összesen tizenkét alkalommal hívták tanúskodni a nunciatúrára a legkülönbözőbb években, a vizsgált időszakban utoljára 1777-ben. Ez az 1711 és 1780 között vizsgált 125 processzus közel tíz százaléka (9,5%). A második helyen Bisztriczey László magyar udvari kancelláriai tisztviselő áll, őt kilenc alkalommal hallgatták ki 1759 és 1773 között. Bisztriczey neve gyakran tűnik fel a processzusokhoz csatolt dokumentumok hitelesítőjeként, könnyen lehet, hogy ő maga hozta el ezeket az iratokat a nunciatúrára, és ekkor egyben tanúvallomást is tett. Bisztriczey egyébként később, már II. József idején belekeveredett egy titkosirat-kiszivárogtatási ügybe. A harmadik helyen Muszka Miklós végzett: őt hétszer hívták tanúskodni a nunciatúrára 1759 és 1776 között. Muszka jezsuita volt, a rend feloszlását követően Szent Miklósról nevezett székesfehérvári prépost, végül ő lett az első besztercebányai nagyprépost. Három teljesen különböző életút, két egyházi és egy világi: egy egyházmegyes pap, egy udvari tisztviselő és egy szerzetes.

A püspöki processzusok 1711 és 1780 közötti anyagának kutatása értékes kiegészítésekkel szolgál az egyes főpapok életrajzi adataihoz, de fontos többletinformációkat nyújt egy-egy egyházmegye fejlődésének pontosabb feltérképezéséhez is, egyben ráirányítja a figyelmet a vatikáni források fontosságára a magyar egyház- és köztörténet vonatkozásában is.

IV. A doktori mű által tárgyalt kérdéskörökben megjelent fontosabb publikációk

A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban, Magyarország és a római Szentszék II, 317–335.

A Collegium Germanicum et Hungaricum Levéltára, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (CVH I/8.), szerk. Tusor Péter, Budapest–Róma 2012, 137–156.

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784) (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8.), Budapest–Kalocsa 2014.

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye megújulása a török hódoltság után a Vatikáni Apostoli Levéltárban őrzött kánoni eljárások tükrében. Elhangzott a Szent István Társulat régi székházának dísztermében 2023. február 6-án (A Szent István Tudományos Akadémia székfoglaló előadásai, Új folyam 29.), Budapest 2023.

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániái a 18. század végén, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből, szerk. Tóth Tamás, Budapest 2021, 93–108.

A székesfehérvári püspökség legkorábbi processzusa (1777), Magyarország és a római Szentszék III. Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák amicabiliter dicatae (CVH I/21.), szerk. Tusor Péter – Kanász Viktor, Budapest–Róma 2022, 299–306.

Az 1763-as kalocsai zsinat, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből, szerk. Tóth Tamás, Budapest 2021, 77–91.

Csáky Miklós kalocsa-bácsi érsek és vatikáni proszopográfiai forrásai, A kalocsai érsekség évszázadai. Tanulmányok (CST I/6.), szerk. Kanász Viktor – Sági György, Budapest 2024, 30–48.

Esterházy Imre püspöki processzusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban, Fons 29 (2022/4) 495–511.

Haynald Lajos bíboros püspöki processzusai a Vatikáni Titkos Levéltárban, Deliberationes 6–7 (2013/2–2014/1) 196–214.

Haynald Lajos bíboros püspöki processzusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből, szerk. Tóth Tamás, Budapest 2021, 149–166.

Járvány idején. Lelkipásztori útmutató 1739-ből, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből, szerk. Tóth Tamás, Budapest 2021, 67–75.

Mártonffy Györgytől Mártonffy Józsefig. Az erdélyi egyházmegye a Vatikánban őrzött püspöki processzusok tükrében (1713–1799), Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában, szerk. Diósi Dávid – Marton József, Budapest–Kolozsvár 2018, 305–327.

Padányi Biró Márton veszprémi püspök kánoni eljárása (1745), *Contemplata aliis tradere*. Studia sollemnia, Professori Géza Kuminetz sexagenario dedicata, szerk. Birher Nándor – Frivaldszky János – Szilágyi Csaba – Veress Gábor, Veszprém 2019, 331–350.

Patachich Gábor érsek 1738-as Kalocsai Rituáléja, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből, szerk. Tóth Tamás, Budapest 2021, 61–66.

«*Si nullus incipiat, nullus finiet*». *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784)* (CVH I/6.), Budapest–Roma–Szeged 2011.

Szent Pál vagy Nagyboldogasszony? Megfigyelések és megfontolások a kalocsai főszékesegyház védőszentje kapcsán, Egyháztörténeti Szemle 24/3 (2023) 128–140.

Változott-e a kalocsai főszékesegyház titulusa 1738-ban?, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből, szerk. Tóth Tamás, Budapest 2021, 49–59.

Zichy Ferenc püspöki processzusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban, *Ecclesiae et historiae servus infatigabilis*. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára, szerk. Zombori István, Budapest 2022, 365–378.